

Tomasz Jurek

"Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy", Josef Žemlička, Praha 2014 : [recenzja]

Roczniki Historyczne 81, 235-238

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

argumentów za tą tezą, wyrażam przekonanie, że kwestia autorstwa Henryka z Antwerpii nie została jednoznacznie i ostatecznie rozstrzygnięta.

Na s. 110-119, jak już wspomniałem, znalazła się krytyczna edycja Traktatu według przekazu weimarskiego. Dodatki pierwszej interpolacji zostały wyróżnione kursywą. Tekst łaciński znajduje się na stronach parzystych, przekład niemiecki na nieparzystych. Edycji towarzyszy obszerny i wszechstronny komentarz, zawierający m.in. odmianki tekstowe z rękopisu magdeburskiego oraz *similia* z różnych późniejszych źródeł korzystających z Traktatu³. W podobny sposób wydane zostały, objęte zbiorczym pojęciem *Brandenburgensia*, drobniejsze zabytki towarzyszące w rękopisie weimarskim tekstowi Traktatu (s. 122-135): króciutki katalog władców brandenburskich (od Przybysława Henryka do Jana I i Ottona III), znacznie obszerniejszy katalog biskupów brandenburskich (do 1252 r.), katalog różnych uznanych za istotne w dziejach Brandenburgii wojen i bitew (od zajęcia Brandenburga przez Henryka I, datowanego na 927, do bitwy pod Welfenholz w 1115 r.) oraz kończąca dość nieoczekiwanie ten zbiorek nota o trzęsieniu ziemi, jakie miało nawiedzić Brandenburgię w 1201 r. Na s. 138-159 znalazła się (już bez niemieckiego tłumaczenia), jako dodatek nr 1, pełna edycja *Fundatio ecclesie Letzkensis* (z interpolowaną wersją Traktatu), natomiast na s. 149-159, jako dodatek nr 2, jeszcze jeden tekst historiograficzny z rękopisu weimarskiego – *Chronica principum de semine Billingi*. Cennym uzupełnieniem edycji są podobizny obu wydawanych tekstów: Traktatu według rękopisu weimarskiego i *Fundatio* według przekazu magdeburskiego. W wykazie źródeł i literatury przedmiotu można dostrzec dość istotne luki – brak m.in. prac Herberta Ludata, z prac uczonych polskich uwzględniono jedynie artykuły Wojciecha Kętrzyńskiego z 1869 i Kazimierza Myślińskiego z 1986 r., z czego jednak nie sposób czynić Autorce zarzutu, jako że nauka polska, choć często zajmowała się ostatnim okresem dziejów państwa stodorańskiego oraz postacią i rolą Jaksy z Kopnika (dawniej: „z Kopanicy”)⁴, to związanymi z tym kwestiami źródłoznawczymi raczej się nie interesowała. Obok niedawnej monografii Michaela Lindnera, Jacza von Köpenick (ca. 1125/30 – 1176). Ein Slawenfürst des 12. Jahrhunderts zwischen dem Reich und Polen, Berlin 2012, pożytecznej⁵, choć (jak sugeruje choćby drugi podtytuł: *Geschichten aus einer Zeit, in der es Berlin noch nicht gab*) skierowanej do szerszego grona odbiorców, znakomita edycja i monografia Christiny Meckelnborg, nawet jeżeli nie z wszystkimi jej wnioskami łatwo będzie się pogodzić, stwarza pewny grunt do dalszych badań nad przejściem kraju Stodora w ręce margrabiego Albrechta i losami Jaksy (proponuję zostać przy tej, dobrze zdomowionej, formie imienia, nawet gdyby forma Jacza miała być poprawniejsza), a także – szerzej – nad wczesnymi dziejami historiografii Marchii Brandenburskiej.

Jerzy Strzelczyk (Poznań)

JOSEF ŽEMLIČKA, Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014, ss. 672.

Prezentowana praca stanowi kolejny, czwarty już, tom z przygotowywanego przez wybitnego czeskiego mediewistę cyklu mającego objąć dzieje Czech do końca epoki Przemysłidów. Poprzednie części pokazywały Czechy w dobie książęcej (Čechy v době knížecí 1034-1198, 1997, 2007), Początki Czech królewskich (Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna

³ Wśród nich jest czternastowieczna Kronika czeska Přibika Pułkawy, o czym pisał m.in. W. Kętrzyński, O paryskim rękopiśmie Pułkawy, Roczniki Towarzystwa Przejaciół Nauk Poznańskiego 5, 1869, s. 315-336.

⁴ Obszerny wykaz w: J. Strzelczyk, Jaxa und seine Münzen, w: *Economies, Monetisation and Society in the West Slavic Lands 800-1200 AD*, Szczecin 2013 (Wolińskie Spotkania Mediewistyczne 2), s. 362-363, przyp. 3, do czego trzeba dodać artykuł J. Wenty, Jaxa von Miechów und Köpenick – Karriere, w: *Köpenick vor 800 Jahren. Von Jacza zu den Wettinern. Archäologie – Geschichte*, Berlin 2014 (Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin 42), Berlin 2014, s. 96-103.

⁵ Zob. recenzję T. Jurka, Roczniki Historyczne 79, 2013, s. 227-228.

státu a společnosti, 2002) oraz czasy Przemysła Ottokara II (Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků, 2011; zob. recenzję w Rocznikach Historycznych 77, 2011, s. 257-260). Całość zamknięta zapowiadany już tom o panowaniu Wacława II i Wacława III (Do tří korun). Zaplanowane z niezwykle rozmachem przedsięwzięcie zbliża się zatem już do szczęśliwego końca. Tom, który teraz otrzymaliśmy, zajmuje w nim miejsce wyjątkowe. Poświęcony jest bowiem w całości sprawom gospodarczym, a konkretnie, jak wskazuje podtytuł, trzem ich sferom: kolonizacji, miastom i górnictwu. Stanowił zatem dla Autora szczególnie trudne wyzwanie z kilku przynajmniej względów. Nie jest łatwo przedstawiać problematykę ekonomiczną w formie przystępnej także dla nieprofesjonalnego czytelnika – a taka jest konwencja całego cyklu. Łamie się tu zresztą naczelną zasadą konstrukcji serii, składającej się dotąd z wyodrębnionych chronologicznie części, ukazujących w ramach kolejnych woluminów poszczególne epoki w integralny sposób. Tym razem pewne problemy zostały wyodrębnione w osobny tom, a tym samym wyrwane z ogólnego kontekstu narracji o danej epoce. Kłopot dostrzega sam Autor, zaliczając się, że nie sposób zrywać naturalnych powiązań między wszystkimi sferami integralnego ze swej istoty procesu dziejowego. Przydałoby się, pisać (s. 5), „coś na kształt projekcji trójwymiarowej”, która na razie zostaje marzeniem i trzeba jakoś rozdzielać skomplikowaną materię, starając się rozsupływać „gordyjskie węzły przyczyn i skutków” między różnymi dziedzinami przeszłości. Wyodrębnienie trzynastowiecznej kolonizacji jako zgoła osobnego zagadnienia ma zresztą dobrą tradycję w czeskiej historiografii. Już klasyczne České dějiny, które zainicjował Václav Novotný, a kontynuował potem Josef Šusta, zawierały – mimo generalnie obowiązującej w nich konwencji integralnego omawiania w kolejnych woluminach określonych odcinków chronologicznych – także osobną część poświęconą kolonizacji, pióra Josefa Šimáka (t. I, cz. 4, 1938). W ostatnich latach ważną pracę, starającą się wszechstronnie podsumować znaczenie przełomowego XIII wieku, dał archeolog Jan Klápště (Proměna českých zemí ve středověku, 2005; zob. recenzję w Rocznikach Historycznych 72, 2006, s. 192-195). Zaproponowane przez tego autora ujęcie stanowi dla J. Žemličky pewien punkt odniesienia. Zauważmy, że poświęcona niedawno J. Klápštěmu księga pamiątkowa zatytułowana została bardzo podobnie: Středověká Evropa v pohybu (2014). Zbieżność nie jest przypadkowa, oddając podejście obu badaczy, eksponujących dynamikę trzynastowiecznych przemian, które sprawiały, że cała Europa, a w jej ramach i Czechy, znalazły się „w poruszeniu”. J. Žemlička podkreśla już na wstępie (s. 6) swój sprzeciw wobec pokazywaniu średniowiecza jako epoki „stacycznej i konserwatywnej”. Zwłaszcza wiek XIII taki nie był – choć z drugiej strony Autor sprzeciwia się także nadużywaniu w mediewistyce (i w ogóle historiografii) terminu „rewolucja” (odnoszonego niekiedy właśnie do rozważanego stulecia). Właściwsze są jednak „bardziej miękkie” określenia, jak zmiana, przemiana, transformacja czy modernizacja (s. 11).

Rozważania te otwierają już część I (Časoprostorová inventura, s. 11-57), mającą charakter wprowadzający. Owa „inwentura czasoprzestrzenna” oznaczać ma podsumowanie stanu badań i dyskusji, uporządkowanie kluczowych pojęć i wskazanie pewnych ogólnych warunków rozwojowych. Autor odwołuje się do dyskusji wokół istnienia trwającego aż do połowy XIII w. jednolitego modelu rozwoju państw i społeczeństw Europy Środkowej (Czech, Polski, Węgier), propagowanego najpełniej przez Dušana Třeštíka i Karola Modzelewskiego, ale kwestionowanego jednak w nowszych pracach (zwłaszcza Sławomir Gawlas czy Libor Jan). Autor odnotowuje sumiennie te próby „rewizji paradygmatu”, ale podchodzi do nich dość sceptycznie. Rozdział ten, zawierający wiele ciekawych myśli, ale poruszających mnóstwo rozmaitych wątków, robi jednak nieco chaotyczne i niespójne wrażenie. Ważny jest rozdział 2 (s. 21-45), zwracający uwagę na potrzebę ścisłości w opisie średniowiecznych majątków ziemskich. Autor słusznie podkreśla, że nasze wyobrażenia w tym zakresie ukształtowane są przez ścisłe reguły współczesnego prawa, obce ludziom średniowiecza, przypomina więc i komentuje różne kategorie źródłowe, jak *allodium*, *beneficium*, *lenno* itp. Kolejne rozdziały prezentują ogólne uwarunkowania zjawisk, o których będzie mowa w dalszym ciągu pracy.

Część II (Na rozcestí) poświęcona jest początkom kolonizacji i ustaleniu niejako stanu wyjściowego. W rozdz. 5 (s. 61-76) mowa o korzeniach i ogólnych ramach procesu kolonizacyjnego, w rozdz. 6 o przedlokacyjnych miastach i targach (s. 76-89), w rozdz. 7 o rodzimych formach

kolonizacji, streszczających się w pojęciach lgoty i ujazdy (s. 89-93), rozdz. 8 zaś (s. 93-100) zawiera próbę rekonstrukcji krajobrazu osadniczego przed połową XIII w. Na tak zarysowanym tle można wreszcie pokazać wykształcenie się podstawowych norm rządzących wielkim dziełem „poprawiania stanu ziemi”, jak nazywano kolonizację w ówczesnych dokumentach (część III: Jak vylepšovati zemi). Mowa tu o nowinkach agrotechnicznych (rozdz. 9, s. 103-116), podstawowych wzorach organizacyjnych (rozdz. 10, s. 116-136) oraz początkach osadnictwa na tak wypracowanym „prawie niemieckim” na puszcząńskich kresach kraju (rozdz. 11, s. 136-168), z uwzględnieniem jednak także inicjatyw trzymających się „tradycji rodzimych” (rozdz. 12, s. 168-174). Właściwy przełom kolonizacyjny, traktowany tu jako prawdziwa „krawędź dwóch średniowieczy”, jest przedmiotem rozważań w części IV (Na hraně dvou středověků), z rozdziałami o szerzeniu nowych zasad osadniczych na obszarach starego osadnictwa (s. 177-197), o ostatecznym uformowaniu się modelu wsi kolonizacyjnej (s. 197-214) i modelu ustroju miejskiego (s. 214-236), wreszcie o kształcie przestrzennym miast (s. 236-252). Z następną częścią przechodzimy już do dalszych konsekwencji procesów kolonizacyjnych (Transformační efekty). Mowa tu o rozwoju sieci miejskiej (rozdz. 17, s. 255-281), o kształtowaniu się okręgów miejskich, weichbildów, skupionych wokół sądu miejskiego (rozdz. 18, s. 281-294), o kształtowaniu się stosunków własnościowych, rozgraniczeniach dóbr i transakcjach ziemią (rozdz. 19, s. 294-315) oraz o stosunkach pieniężnych, monecie, mennictwie i kruszczach (rozdz. 20, s. 315-334). Ostatni rozdział zapowiada już przejście do kolejnego wielkiego zagadnienia – górnictwa kruszcowego, któremu poświęcona jest część VI (Mince pevná a stalá). W jej ramach omówione zostają początki czeskiego górnictwa i praw górniczych (rozdz. 21, s. 337-359), znaczenie odkrycia złóż srebra w Kutnej Horze (rozdz. 22, s. 359-369), ustawodawstwo górnicze i reforma monetarna polegająca na wprowadzeniu gorsza praskiego (rozdz. 23, s. 369-391), wreszcie udział Czech w handlu międzynarodowym (rozdz. 24, s. 391-406). Ostatnia część VIII (Cena za pokrok) zwraca uwagę na zmiany ekologiczne, odlesienie znacznych obszarów, zwłaszcza na pograniczu, co miało poważne konsekwencje dla handlu i obronności (rozdz. 25, s. 409-425), a także wywołane przez intensyfikację osadnictwa „naruszenie równowagi ekologicznej” (rozdz. 26, s. 425-435). Całość wykładu zamyka wreszcie „bilans”, poświęcony „dziedzictwu »wielkiej zmiany«” (s. 436-445). W krótki sposób zebrane zostały tu najważniejsze rysy kreślonego wcześniej obrazu i podkreślone znaczenie przemian trzynastowiecznych dla rozwoju zarówno Czech, jak i całej Europy Środkowej.

Konstrukcja książki jest na pierwszy rzut oka przemyślana i przejrzysta, ale niektóre rozwiązania wzbudzają jednak wątpliwości. Szereg wątków i spraw poruszanych jest nie w tym miejscu, w którym należałoby się ich spodziewać. Tytuły części i rozdziałów nie zawsze dokładnie korespondują z treścią (np. część VI ma „monetarny” tytuł, ale rozdział o pieniądzu znajduje się w części V). Odnoszę generalne wrażenie, jakby Autor najpierw napisał swą potoczną opowieść, w której jedno wynika z drugiego, a potem dopiero ciął ją, nieco sztucznie, na odpowiednie fragmenty i montował z nich części. Narracja opatrzona jest, zgodnie z konwencją cyklu, odsyłaczami do źródeł i literatury (przypisy na s. 446-519). Ważną rolę pełni obszerna bibliografia (s. 520-620), świadcząca o rozległym odczuciu Autora, a mogącą służyć jako przewodnik nie tylko po odnośnej literaturze czeskiej (zebranej aż do najdrobniejszych przyczynków), ale także niemieckiej czy polskiej. Istotne są też liczne ilustracje, objaśniające tekst, zwłaszcza zaś ciekawe (choć nieduże i graficznie mało atrakcyjne) mapy – pokazujące np. stan zalesienia Czech na początku XIV w. (s. 99) czy dynamikę lokacji miast monarszych (s. 219). Korzystanie z książki ułatwia indeks (wspólny dla osób, nazw geograficznych i ważniejszych pojęć), a czytelnikom zagranicznym przyda się streszczenie angielskie, dalekie od zdawkowości (s. 621-628).

Niezależnie od podniesionych zastrzeżeń stwierdzić trzeba, że otrzymaliśmy niezwykle bogaty i barwny, a do tego sprawnie i zajmująco napisany, obraz przemian związanych z trzynastowieczną kolonizacją. Obraz ten, zauważmy, nie jest jednak do końca kompletny (pomija się np. w ogóle sprawy etniczne czy przemiany ze sfery mentalności) – ale pamiętać trzeba, że jest to jednak tylko część panoramy, a całość uzyskamy dopiero po przeczytaniu tego tomu wraz z pozostałymi częściami wielkiej pentalogii J. Žemlički (aczkolwiek niektóre sprawy są

jednak przez niego powtarzane w różnych tomach). Obraz jest wszechstronny i szczegółowy, w każdym fragmencie okraszony licznymi cytowanymi przykładami. Na specjalne podkreślenie zasługuje ponadto dynamizm ujęcia. Syntetyczne przedstawienia kolonizacji przyzwyczyły nas do pokazywania jej jako fenomenu w zasadzie jednorodnego. J. Żemlička natomiast zawsze bardzo dba o pokazywanie ewolucji poszczególnych zjawisk. Cały czas obserwujemy żywy proces. Istotne i nowe jest uwzględnienie ekologicznych skutków ekspansji gospodarczej. Wyeksponowanie owych „kosztów postępu”, niedostrzeganych lub przynajmniej nie dość docenianych przez wcześniejszą literaturę, wydaje się aktualne zwłaszcza w dzisiejszych czasach. Za właściwą tezę Autora uznać można zdanie otwierające podsumowanie (s. 436): „Wiek XIII znaczył w historycznym rozwoju Czech i Moraw tyle samo, co przemysłowy wiek XIX dla czasów nowożytnych”. Podobną ocenę powtórzyć można by z pewnością także w odniesieniu do ziem polskich, aczkolwiek z zachowaniem stosownej miary. J. Żemlička, choć wskazuje stale na ogólnoeuropejski kontekst przemian, podkreśla jednak, że były one mocno zróżnicowane geograficznie. Właśnie z ich skutkami, ujawniającymi się od połowy XIII w., wiąże rozeyście się wspólnych wcześniej dróg rozwojowych Czech, Polski i Węgier. Zgodzić się z tym można pod pewnymi zastrzeżeniami. Wydaje się, że ani wcześniej zbieżność rozwojowa nie była aż tak jednoznaczna, jak sugeruje to Autor (wierzący we wspomniany model), ani też potem nie zaniknęła przecież zupełnie. Kolonizacja była wszak sama (jak podkreślał Benedykt Zientara w swym Henryku Brodatym) jednym z elementów środkowoeuropejskiej „wspólnoty losów”, choć w różnych krajach zostawiła ślady o różnej trwałości, co pogłębiło istniejące zawsze różnice. Czechy skorzystały z niej bardziej niż Polska, ale i wcześniej już osiągnęły wyższy stopień rozwoju. Ze względu na podobieństwa procesów kolonizacyjnych w naszych krajach (które Autor zresztą często eksponuje) książka będzie niewątpliwie bardzo ważną lekturą także dla polskich historyków.

Tomasz Jurek (Poznań)

ANNA OBARA-PAWŁOWSKA, *Polityka gospodarcza Władysława Łokietka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014, ss. 442.

Książka Anny Obar-Pawłowskiej składa się z wprowadzenia i trzech zasadniczych rozdziałów, podzielonych na szereg podrozdziałów, ponadto zawiera wykaz skrótów, uwagi końcowe, bibliografię, indeksy oraz dołączone na końcu mapy. Autorka podjęła się zbadania polityki gospodarczej księcia oraz króla Władysława Łokietka w całym okresie jego aktywności politycznej, a więc od lat siedemdziesiątych XIII w. po śmierć w 1333 r. Zadanie postanowiła rozwiązać w dwóch zasadniczych blokach tematycznych, mających wskazać najważniejsze aspekty i obszary, w których polityka gospodarcza Łokietka była realizowana. Po pierwsze wskazała na nadania ziemskie i przywileje jako wyraz polityki gospodarczej władcy; po drugie, skupiła się na polityce miejskiej i handlowej. Zaczęła jednak w pierwszym rozdziale od sprawy rozumienia polityki gospodarczej w odniesieniu do czasów tak odległych, jak XIII i XIV w. Poruszyła trzy wątki: specyfikę polityki gospodarczej w średniowieczu, podglądy ludzi tamtych czasów na sprawy gospodarcze, wreszcie inspiracje i przejawy polityki gospodarczej w Polsce czasów Łokietka. Autorka starała się wskazać, że w dotychczasowej literaturze brak pogłębionej refleksji teoretycznej nad pojmowaniem polityki gospodarczej w odniesieniu do polskiego średniowiecza, a termin ten jest używany jakby mimochodem i traktowany jako oczywisty w swym znaczeniu. Sama jednak takiej refleksji nie daje i zadowala się dość oczywistymi, aczkolwiek słusznymi, stwierdzeniami, że polityka gospodarcza to „wszelkie działania, które w jakiś sposób oddziałują na gospodarkę, jak również działania podejmowane w celu zdynamizowania stosunków ekonomicznych, przy czym miały one doprowadzić nie tylko do wzrostu gospodarczego i zysków osiągniętych przez reformowane instytucje, ale także do zwiększenia władzy i dochodów inicjatora wprowadzanych zmian” (s. 24). Następnie A. Obara-Pawłowska skrótowo zrelacjonowała poglądy średniowiecznych intelektualistów na